

HENRYK DRAWNEL SDB

ORYGINALNY TEKST I POLSKIE TŁUMACZENIE ARAMEJSKICH WIZJI LEWIEGO

Kiedy Cyrus zdobywa Babilon bez walki w roku 539 przed Chr., pozwala Żydom powrócić do Judei, która staje się częścią imperium perskiego. Powracający Żydzi zabierają ze sobą nie tylko swój dobytek, ale również bagaż doświadczeń innej religii i kultury, z którą obcowali na co dzień przez szereg lat wygnania. Jednym z elementów tego nowego doświadczenia była dobra znajomość języka aramejskiego, który od czasów imperium neoasyryjskiego stał się dominującym medium komunikacji międzynarodowej na starożytnym Bliskim Wschodzie¹. Część biblijnych ksiąg Ezdrasza, Nehemiasza i Daniela świadczy dobitnie o wadze tego języka w kulturze powygnaniowego Izraela. Jednak biblijne teksty nie są jedynym świadectwem religii Izraela, które dotarło do naszych czasów w języku aramejskim. Stopniowe odkrycia manuskryptów w wieku XIX i XX pozwoliły poszerzyć znajomość żydowskiej literatury religijnej języka aramejskiego.

Kiedy w roku 1896 Salomon Schechter wydobył na światło dzienne dziesiątki tysięcy średniowiecznych manuskryptów z genizy synagogi Ezdrasza w Kairze, pośród nich zostały znalezione dwa *folia* kodeksu zawierające aramejski tekst opowiadający historię Lewiego, trzeciego syna Jakuba i protoplasty pokolenia kapłańskiego. Ponieważ zachowany tekst zawierał szereg podobieństw w treści do greckiego *Testamentu Lewiego*, został on nazwany aramejskim *Testamentem*

Dr Henryk Drawnel – adiunkt Katedry Literatury Międzytestamentalnej i Nauk Pomocniczych Bibliotyki w IBN KUL; adres do korespondencji: ul. Kalinowszczyzna 3, 20-129 Lublin, e-mail: hdrawnel@yahoo.com

¹ Na temat arameizacji imperium neoasyryjskiego, por. Tadmor 1982; w czasach imperium perskiego język aramejski zdobywa pozycję dominującą jako język dyplomacji i administracji imperium, por. Naveh i Greenfield 1984.

Lewiego, który miał posłużyć za źródło greckiego tekstu. Grecki tekst *Testamentu Lewiego* i *Testamenty Dwunastu Patriarchów*, których jest on częścią, znany był w chrześcijaństwie języka łacińskiego od XIII wieku, kiedy to angielski biskup i uczyony, Robert Grosseteste, przywiózł go z Grecji do Anglii i przełożył na łacinę². *Testamenty Dwunastu Patriarchów* należą do literatury apokryficznej Starego Testamentu³, korzystają obficie z pozabiblijnych tradycji żydowskich, a w ostatecznej redakcji powstały w II wieku po Chr. w środowisku judeo-chrześcijańskim⁴.

Pass i Arendzen (1900) zidentyfikowali i wydali drukiem pierwsze *folium* tekstu aramejskiego. Robert Henry Charles wydał powtórnie wraz Cowleyem pierwsze *folium* oraz dołączył tekst drugiego *folium* wraz z greckim tłumaczeniem tekstu aramejskiego, które zostało znalezione w jednym z manuskryptów *Testamentów* pochodzącym z klasztoru Kutlumusiu z góry Atos w Grecji⁵. Kiedy prawie pół wieku później Józef Tadeusz Milik (1955b) opublikował fragment modlitwy Lewiego znaleziony w Qumran, potwierdził również, że pośród manuskryptów znad morza Martwego znajdują się inne aramejskie teksty, które pokrywają się z dokumentem o Lewim znalezionym w genizie synagogi w Kairze. W ten sposób starożytność tej kompozycji została definitywnie potwierdzona.

Celem poniższego artykułu jest przedstawienie tego interesującego aramejskiego apokryfu Starego Testamentu polskiemu czytelnikowi w wersji oryginalnej oraz w polskim tłumaczeniu. Z konieczności więc w wielkim skrócie poniżej przedstawiam podstawowe informacje odnoszące się do apokryfu, oddając głos samemu tekstowi. Wersja polska tego apokryfu jest pierwszym pełnym tłumaczeniem całości dzieła na język polski⁶. Należy podkreślić, że dzieło to zachowało się w języku aramejskim i greckim, lecz jest ono fragmentaryczne, brakuje bowiem wstępu i zakończenia oraz szeregu kolumn w pierwszej części dzieła (w. 1b-4). Jednakże zachowany tekst pozwala dobrze zrozumieć treść, charakter literacki i cel kompozycji tego aramejskiego dokumentu.

² O tym wydarzeniu pisze szerzej de Jonge (1991).

³ Na temat literatury testamentalnej okresu Drużej Świątyni, por. Collins 1984.

⁴ Wydanie krytyczne tekstu greckiego opracował de Jonge przy pomocy Hollandera (de Jonge i Hollander 1978); ci sami dwaj naukowcy opracowali angielskie tłumaczenie i komentarz do całego dzieła (Hollander i de Jonge 1985). Ks. prof. A. Paciorek przełożył *Testamenty* na język polski (Rubinkiewicz 2000, 46-81).

⁵ Por. Charles i Cowley 1907; te same teksty zostały wydane przez Charlesa w trzecim apendyksie do jego wydania krytycznego tekstu greckich *Testamentów*, por. Charles 1908, 245-256.

⁶ Fragmenty qumrańskie zostały przełożone na język polski przez P. Muchowskiego (2000, 153-157).

I. NAZWA

Od momentu stwierdzenia podobieństwa tematycznego z greckim *Testamentem Lewiego* rozpoczęto nazywać aramejski manuskrypt z genizy w Kairze aramejskim *Testamentem Lewiego* lub dłuższym *Testamentem Lewiego*. Porównanie dwóch tekstów wykazuje, że pouczenia Izaaka w tekście aramejskim (w. 14-61) są o wiele dłuższe niż w greckim *Testamencie*, stąd pojawiła się ta nazwa. Od lat sześćdziesiątych XX wieku narastają głosy, że z punktu widzenia literackiego aramejski tekst nie posiada cech testamentu⁷. Stąd spotyka się w literaturze naukowej nazwę *Aramejski Lewi* lub *Aramejski Dokument Lewiego*. Te dwie nazwy odnoszą się jedynie do treści i języka kompozycji, nie biorą pod uwagę jednak rodzaju literackiego całości. Przyczyną tego swoistego agnostycyzmu literackiego był brak analizy tekstu aramejskiego z punktu widzenia formy; naukowcy ograniczali się do ukazania podobieństw i różnic tekstualnych pomiędzy aramejską kompozycją a tekstem greckiego *Testamentu Lewiego*, z miernymi wynikami dla zrozumienia formy literackiej tekstu aramejskiego⁸.

Oprócz fragmentów *Aramejskiego Lewiego* J. T. Milik opublikował niektóre aramejskie manuskrypty dwóch nieznanych dotychczas kompozycji, nazwanych przez niego *Testamentem Qahata*⁹ (4Q542) i *Wizjami Amrama* (4Q543-549), syna i wnuczka Lewiego¹⁰. Obydwie kompozycje poświęcone są tematyce kapłańskiej i wyraźnie nawiązują formą i treścią do *Aramejskiego Lewiego*. Po przanalizowaniu treści wszystkich trzech kompozycji i stosowanych w nich form literackich doszedłem do wniosku, że najwłaściwszą nazwą dla kompozycji poświęconej Lewiemu jest formuła aramejska analogiczna do tej, która otwiera *Wizje Amrama*: „Kopia pisma słów wizji Amrama” (4Q543 frg. 1a, b, c, 1; 4Q545 frg. 1a i 1)¹¹. Jakkolwiek formuła ta nie zachowała się w tekście aramejskim poświęconym

⁷ Burchard (1965, 283, n. 2) pierwszy wyraził takie przekonanie.

⁸ Por. de Jonge 1988; de Jonge 1999; Stone 2003. Skupienie się na relacji pomiędzy fragmentami aramejskiego apokryfu i greckim *Testamentem Lewiego* było również spowodowane brakiem publikacji fragmentów qumrańskich tego dokumentu. Ponadto bliskość tekstualna tych dwóch dzieł prowokowała do analiz historii redakcji, podejmowanych jednakże bez osiągnięcia jednoznacznych rezultatów, por. zwłaszcza: Haupt 1969; Kugler 1996; Becker 1970; Ulrichsen 1991.

⁹ Idąc z tekstem greckim *Wizji Lewiego* oraz za wokalizacją Septuaginty, używam wokalizacji imion własnych, która niekiedy jest odmienna od późniejszej wokalizacji masoreckiej.

¹⁰ Por. Milik 1972; wszystkie fragmenty tych dwóch tekstów aramejskich zostały opublikowane dopiero po upływie bez mała trzydziestu lat przez E. Puecha (2001, 257-405).

¹¹ Por. Puech 2001, 292; odnośnie do użycia aramejskiego terminu „wizja” oraz terminów pochodnych od tego samego źródłosłowa w *Aramejskiej Księdze Astronomicznej* oraz w *Wizjach Lewiego*, por. Drawnel 2006a.

Lewiemu, ścisły związek tematyczny i formalny z *Wizjami Amrama* uzasadnia użycie tej nazwy z wymianą imienia Amrama na Lewiego: „Kopia pisma słów wizji Lewiego”¹². Podkreślając hipotetyczność rekonstrukcji, chciałbym również zaznaczyć, że nazwa ta najlepiej odpowiada treści i formie aramejskiego tekstu poświęconego Lewiemu¹³.

II. TREŚĆ

Treścią apokryfu aramejskiego jest historia życia Lewiego, trzeciego syna Jakuba, opowiedziana przez samego bohatera. Teksty biblijne nie zawierają wiele danych biograficznych odnoszących się do Lewiego, jednakże pokolenie, którego jest on protoplastą, odegrało w starożytnym Izraelu znaczącą rolę jako odpowiedzialne za kult i posługę kapłańską w świątyni. Ponieważ teksty biblijne tak niewiele miejsca poświęcają biografii Lewiego (Rdz 29, 34; 34, 25. 30; 35, 23; 46, 11; 49, 5), nieznanemu autorowi kapłańskiemu udało się skąpe dane Księgi Rodzaju i stworzył nową kompozycję, w której Lewi urasta do rangi kapłana i założyciela kapłaństwa genealogicznego.

Manuskrypty nie zachowały do naszych czasów początku i końca tej kapłańskiej kompozycji. W obecnej formie tekst rozpoczyna się rytmem ablucji Lewiego i modlitwą zwróconą do Boga o zachowanie czystości zarówno rytualnej jak i moralnej, uwolnienie od dominacji szatana oraz o zachowanie silnej więzi z Bogiem w celu postępowania zgodnego z Jego wolą (*WLev.* 1a). Modlitwa ta jest interpretowana jako pośrednia prośba Lewiego o wyniesienie do godności kapłańskiej. Po zakończeniu modlitwy Lewi udaje się do swego ojca Jakuba, po czym w okolicach Abel Main ma wizję bram nieba i prawdopodobnie do nieba wstępuje (*WLev.* 1b). Zachował się jedynie fragmentaryczny początek samej wizji. Następny fragmentaryczny tekst przytacza rozmowę pomiędzy braćmi a mieszkańcami Sychem po współzyciu Sychema, syna Chamora, z Diną, córką Jakuba (*WLev.* 1c-2). Epizod ten znany jest z Księgi Rodzaju 34, w *Wizjach*

¹² Nazwy „Wizje Lewiego” używał już Milik w swoim artykule poświęconym wczesnej literaturze apokryficznej, por. Milik 1978; ostatnio przeanalizowałem relację formy literackiej i poruszanej tematyki pomiędzy *Wizjami Amrama* a *Wizjami Lewiego*, por. Drawnel 2006b. Należy podkreślić, że *Wizje Lewiego* są również powiązane z literaturą apokaliptyczną księgi Henocha, w której element wizji rzeczywistości nieba oraz charakter dydaktyczny są mocno zakorzenione, por. Drawnel 2006a.

¹³ Rodzaj literacki poszczególnych części *Wizji Lewiego* omówiłem szczegółowo w: Drawnel 2004, 85-96.

natomiast zachował się w formie szczątkowej. Następny fragment apokryfu (*WLev.* 3) opowiada o konflikcie pomiędzy synami Jakuba w sprawie Józefa, prawdopodobnie więc tekst rozwija rozdział 37 Księgi Rodzaju, który mówi o usiłowaniu zabicia i o sprzedaży Józefa przechodzącym kupcom izmaelskim. Kolejny fragmentaryczny epizod przedstawia drugą wizję Lewiego, w której, oprócz potępienia kobiety znieważającej imię ojców, przemawia siedmiu aniołów opowiadających o dwóch przeciwstawnych sobie królestwach – królestwie kapłaństwa i królestwie miecza. Ponadto obiecują oni Lewiemu chwałę i wielkość wiekuistego pokoju (*WLev.* 3a-7).

Po obudzeniu się z tej drugiej sennej wizji, Lewi wraz z całą rodziną odwiedza Izaaka w Hebronie, gdzie otrzymuje błogosławieństwo patriarchy (*WLev.* 8). Następnie odnajdujemy Lewiego wraz z Jakubem i całą rodziną w Betel, gdzie w czasie wydzielania dziesięciny Lewi wyniesiony jest przez Jakuba do godności kapłańskiej (*WLev.* 9-10). Cała rodzina wraz z nowym kapłanem powraca do Hebronu do Izaaka, który na wieść o kapłańskim wyniesieniu Lewiego rozpoczyna uczenie go posługi kapłańskiej, polegającej na składaniu ofiary calopalnej oraz ofiary z pokarmów (*WLev.* 11-61). Ta instrukcja o charakterze mądrościowym przy opisie ofiary z pokarmów (*WLev.* 31-47) jest krótkim kompendium wiedzy metrologicznej, opartym na wiedzy i metodach dydaktycznych pisarzy studiujących podstawy metrologii w starożytnej Mezopotamii. Po zakończeniu instrukcji Lewi opowiada o swoim małżeństwie z Melchą, córką Batuela z rodu Abrahama (*WLev.* 62); następnie jest mowa o urodzinach trzech synów, Gerszona, Qahata i Merariego, oraz córki Jokebed (*WLev.* 63-73). Przy okazji nadania imion swoim dzieciom, Lewi w midraszu onomastycznym wyjaśnia znaczenie poszczególnych imion. Dalej następuje opis małżeństwa synów Lewiego, imiona ich dzieci oraz podkreślona jest postać Amrama, syna Qahata, a także jego małżeństwo z Jokebed, córką Lewiego (*WLev.* 73-77). Związek ten zasługuje na szczególną uwagę, gdyż według genealogii biblijnych (Lb 26, 59) z niego urodzili się Mojżesz, Aaron i Miriam, główni bohaterowie wyjścia z Egiptu. Narracja kończy się krótkim streszczeniem głównych wydarzeń w życiu Lewiego i podaniem jego wieku w chwili śmierci (*WLev.* 78-81). Przedostatnia część *Wizji* zawiera poemat mądrościowy, w którym Lewi zwraca się do swoich synów, zachęca ich do studiowania oraz nauczania rzemiosła pisarskiego i mądrości, a także rysuje chwalebny obraz nauczyciela mądrości (*WLev.* 82-98). *Wizje* kończy druga mowa Lewiego zwrócona do synów, gdzie przedstawia on chwalebną przyszłość swoich potomków jako sędziów, królów i kapłanów; wizja ta jednak przewiduje również odstępstwo od drogi prawdy i sprawiedliwości, a także kroczenie w ciemności szatana (*WLev.* 99-104). Zachowane fragmenty z Qumran, które uzupełniają tę

właśnie część apokryfu, pozwalają się domyślać, że wizja przyszłości potomstwa Lewiego była bardziej rozbudowana. Niestety, tu manuskrypty się urywają.

III. MANUSKRYPTY I ICH PORZĄDEK

Historia przekazu tekstu *Wizji* jest dosyć złożona, podobnie jak większości apokryfów Starego Testamentu, które dotwały do naszych czasów w tłumaczeniach na różne języki używane przez chrześcijan na Bliskim Wschodzie, w Egipcie i Europie. Należy podkreślić, że poza nielicznymi wyjątkami, teksty apokryficzne z okresu Drugiej Świątyni przetrwały dzięki pisarzom chrześcijańskim pierwszych wieków, którzy włączali je w skład manuskryptów zawierających zwykle teksty Pisma św. lub teksty liturgiczne. Średniowieczne teksty *Wizji* wyjątkowo przetrwały w genizie synagogi kairskiej, lecz ich greckie tłumaczenie zachowało się w bibliotekach chrześcijańskich mnichów z góry Atos.

Średniowieczne manuskrypty aramejskie z genizy kairskiej oraz greckie tłumaczenia tekstu aramejskiego z góry Atos zachowują większość tekstu, natomiast najstarsze dokumenty z Qumran są zbyt fragmentaryczne, by były podstawą całościowej rekonstrukcji tekstu i treści apokryfu. Poniżej przedstawiam poszczególne grupy manuskryptów w porządku chronologicznym ich powstania. Z punktu widzenia chronologii odkryć manuskrypty z Qumran pojawiły się jako ostatnie, znalezione w połowie XX wieku, a opublikowane w całości dopiero w latach dziewięćdziesiątych¹⁴.

a) *Teksty z Qumran*

Siedem manuskryptów *Wizji Lewiego*, znalezionych w pierwszej i czwartej grocie qumrańskiej (1Q21; 4Q213; 4Q213a; 4Q213b; 4Q214; 4Q214a; 4Q214b; Muzeum Rockefellera, Jerozolima), to teksty bardzo fragmentaryczne i zwykle zachowujące kilka zdań lub słów tekstu aramejskiego. Ich identyfikacja jako fragmentów tego samego dzieła aramejskiego opiera się głównie na identyfikacji

¹⁴ Wszystkie manuskrypty z Qumran wraz z ich zdjęciami zostały opublikowane przez Stone'a i Greenfielda (1996); równocześnie pojawiła się transkrypcja tych samych manuskryptów w monografii Roberta Kuglera (1996). Kugler jednakże wyłączył ze swojej prezentacji wszystkie teksty qumrańskie, które pokrywały się z manuskryptami z genizy kairskiej. Jediną publikacją, zawierającą wszystkie znane manuskrypty apokryfu wraz z ich opisem paleograficznym i zdjęciami, jest: Drawnel 2004, 97-204. Wydanie tekstu *Wizji* przez Greenfielda, Stone'a i Eshel (2004) jest pełne nieścisłości merytorycznych, a oryginalny tekst został potraktowany z zadziwiającą wręcz niedbałością, por. Drawnel 2005.

zdań, słów i wyrażań, które znajdują się w bardziej kompletnym manuskrypcie z genizy kairskiej (Ms. A). 1Q21 składa się z sześćdziesięciu skrawków zapisanej skóry, które w sposób mistrzowski zostały zgromadzone przez Milika (1955a) jako przynależące do tego samego manuskryptu apokryfu o Lewim; jednakże jedynie jego cztery fragmenty pokrywają się jednoznacznie z Ms. A (1Q21 frg. 1; frg. 3; frg. 4; frg. 45). 4Q213 złożony jest z sześciu fragmentów i według oceny paleograficznej powstał około połowy I wieku przed Chr. Pokrywa się z poematem mądrościowym Lewiego z genizy kairskiej (*WLev.* 82-98) oraz kontynuuje jego treść, przedstawiając fragmenty mowy Lewiego o przyszłości kapłaństwa lewickiego (*WLev.* 99-104). 4Q213a składa się również z sześciu fragmentów, które datowane są na przelom II i I wieku przed Chr. Zawiera on obszernie fragmenty modlitwy Lewiego zachowanej w języku greckim w Ms. E 2, 3 pochodzącym z góry Atos (*WLev.* 1a). 4Q213b posiada tylko jeden fragment wyraźnie pokrywający się z Ms. A. Fragment ten datowany jest na połowę I wieku przed Chr., czyli na późny okres hasmonejski. Zawiera on tekst apokryfu opisujący koniec drugiej wizji Lewiego oraz konsekrację kapłańską w Betel (*WLev.* 6-7; 9). 4Q214 złożony jest z pięciu fragmentów pochodzących również z połowy I wieku przed Chr. Zawiera on fragmentaryczny opis porządku ofiary całopalnej z wolu (*WLev.* 19-30); cztery fragmenty tego manuskryptu nie pokrywają się ze znaną treścią *Wizji Lewiego*. 4Q214a to dwa jedynie fragmenty datowane paleograficznie również na późny okres hasmonejski. Zawierają one fragmenty opisu ofiary całopalnej (*WLev.* 24-25b) oraz końcową część poematu mądrościowego (*WLev.* 95; 98); jeden fragment pokrywa się również z opisem urodzin dzieci Lewiego (*WLev.* 69b-73). 4Q214b pochodzi z późnego okresu hasmonejskiego i składa się z ośmiu fragmentów pokrywających się z opisem ofiary całopalnej w Ms. A (*WLev.* 21-31).

b) *Tłumaczenie syryjskie (Ms. B)*

Publikując pierwsze *folium* kodeksu aramejskiego z genizy kairskiej, Pass i Arendzen (1900) dodali również niewielki cytat *Wizji Lewiego* przełożony na język syryjski (Ms. B, w. 78-81). Cytat ten zachował się w manuskrypcie syryjskim z IX wieku po Chr. (Add. 17, 193, f. 71r., the British Museum, Londyn), zawierającym wybór tekstów biblijnych i patrystycznych. Ponieważ ten fragment *Wizji Lewiego* mówi o chronologii życia Lewiego, prawdopodobnie pisarz syryjski był zainteresowany tym właśnie tematem. Tłumaczenie całego tekstu *Wizji* na język syryjski jak dotąd nie zostało odnalezione.

c) *Geniza synagogi Ezdrasza w Kairze (Ms. A)*

Synagoga Ezdrasza przynależała do żydowskiej sekty karaimów, która powstała w VIII wieku po Chr. na Bliskim Wschodzie. Sekta ta odrzuciła Misznę i cały Talmud, produkt judaizmu rabinackiego, i zachowała w swoich tekstach odpisy dzieł religijnych, które następnie zidentyfikowano pośród tekstów qumrańskich. Dwa *folia* aramejskie *Wizji Lewiego*, znalezione w genizie tejże synagogi, trafiły do dwóch różnych bibliotek; jedno przechowywane jest w bibliotece Bodlejańskiej w Oksfordzie, drugie zaś – w bibliotece uniwersytetu w Cambridge, w sekcji zawierającej tysiące manuskryptów z genizy kairskiej. Ponieważ obydwie *folia* pochodzą z tego samego kodeksu, oznaczone są tym samym *siglum* (Ms. A), jakkolwiek różni się pomiędzy *folium* przechowywanym w Oksfordzie (Ms. Heb c 27 f. 56) i tym znajdującym się w Cambridge (Ms. T-S 16. 94). Manuskrypt ten zawiera najobszerniejszą zachowaną część tekstu aramejskiego (w. 1c-3; 4-32a; 66-95) i datowany jest na przełom IX i X wieku po Chr.

d) *Grecki manuskrypt z góry Atos (Ms. E 2, 3 i 18, 2)*

Przy przepisywaniu manuskryptu *Testamentów Dwunastu Patriarchów* nieznanemu mnich grecki dołączył do tekstu *Testamentu Lewiego* dwa obszerne fragmenty, które nie występują w żadnym innym manuskrypcie tego greckiego apokryfu. Manuskrypt ten jest greckim kodeksem (Ms. E: Kutlumusiu 39) pochodzącym z XI wieku po Chr. i przechowywanym w klasztorze Kutlumusiu na górze Atos. Pierwszy fragment został włączony w rozdziale drugim, wersecie trzecim (*TLew.* 2, 3), drugi w rozdziale osiemnastym, wersecie drugim greckiego *Testamentu* (*TLew.* 18, 2). Po publikacji pierwszego *folium* kodeksu aramejskiego *Wizji* z genizy kairskiej (Pass i Arendzen 1900), Charles i Cowley (1907) opublikowali drugie *folium* wraz z drugim fragmentem z manuskryptu Kutlumusiu 39 (Ms. E 18, 2), ponieważ ten tekst okazał się być greckim tłumaczeniem aramejskiego apokryfu z genizy kairskiej. Zawiera on tłumaczenie Ms. A w. 11-32a i w. 66-69a oraz uzupełnia brakujące w manuskrypcie aramejskim tekst wersetów 32b-65.

Kiedy Milik (1955b) zidentyfikował i opublikował pierwsze teksty *Wizji Lewiego* w Qumran, fragment zawierający modlitwę Lewiego (4Q213a frg. 1-2) okazał się mieć również swój grecki odpowiednik w pierwszym fragmencie z greckiego manuskryptu Kutlumusiu 39 w *TLew.* 2, 3 (Ms E 2, 3). W ten sposób również ten tekst okazał się być częścią zaginionego tekstu *Wizji Lewiego*, który przetrwał w greckim tłumaczeniu, dołączony do manuskryptu *Testamentu Lewiego*. Jest wielce prawdopodobne, że grecki mnich znalazł całe greckie tłumaczenie *Wizji Lewiego*, lecz włączył w tekst *Testamentu* tylko te dwa obszerne passusy,

które zostały wcześniej usunięte przez greckich redaktorów *Testamentu* w trakcie redakcyjnej pracy przy komponowaniu treści wszystkich *Testamentów*.

e) *Porządek wydarzeń i manuskryptów*

Ponieważ żaden manuskrypt nie zawiera całego tekstu *Wizji*, rekonstrukcja tekstu możliwa jest głównie w oparciu o wzajemne relacje pomiędzy manuskryptami¹⁵. Poniższa tabela zawiera porządek wydarzeń w *Wizji* na podstawie rekonstrukcji wszystkich dostępnych obecnie tekstów apokryfu oraz w oparciu o grecki *Testament Lewiego*, który, jakkolwiek poddany procesowi redakcyjnemu, pomaga odtworzyć sekwencję wydarzeń w dokumencie aramejskim. Niektórzy naukowcy usiłowali udowodnić, że w odróżnieniu od *Testamentu Lewiego* aramejski apokryf zawierał tylko jedną wizję¹⁶. Teoria ta nie zyskała powszechnego przychylnego przyjęcia w świecie naukowym; przyjmuje się, że zrekonstruowany tekst *Wizji* przedstawia dwa osobne widzenia sense Lewiego, które przenoszą go w obszar sfer niebieskich.

Podstawą rekonstrukcji są Ms. A i E 2, 3 oraz 18, 2, które zawierają ciągle tekst apokryfu; teksty qumrańskie są bardzo fragmentaryczne i nie mogły stać się podstawą rekonstrukcji, jednakże tabela pokazuje ich pokrywanie się z Ms. A oraz Ms. E 2, 3 i 18, 2. Jedyne końcowa część apokryfu, w. 96-106, opiera się wyłącznie na świadectwie qumrańskich tekstów, które w tej sekcji nie pokrywają się z żadnymi innymi manuskryptami. Niektóre niewielkie fragmenty qumrańskie (1 Q21 frg. 2, 5-44; 46-60; 4Q213 frg. 6; 4Q213a frg. 6; 4Q214 frg. 4 i 5; 4Q214b l i 7) nie mają odpowiedników w innych manuskryptach *Wizji*, nie zostały więc ostatecznie uwzględnione w rekonstrukcji. Zrekonstruowany tekst apokryfu zamieszczony poniżej przedstawia treść manuskryptów z czwartej kolumny tabeli (Manuskrypty główne). Manuskrypty, które pokrywają się z manuskryptami głównymi (piąta kolumna), nie są przedstawione w tym artykule¹⁷.

¹⁵ Dokładna analiza relacji pomiędzy wszystkimi manuskryptami apokryfu jest zawarta w: Drawnel 2004, 32-55.

¹⁶ Jest to sztandarowa teza monografii Roberta Kuglera (1996), teza, która jednak została odrzucona przez znawców apokryfu, por. de Jonge 1997; Drawnel 2004, 45-49.

¹⁷ Czytelnik zainteresowany tą właśnie grupą manuskryptów znajdzie ją w osobnym rozdziale mojej monografii, por. Drawnel 2004, 172-201.

Tab. 1. Porządek manuskryptów i wydarzeń w *Wizjach Lewiego*

L.p.	Treść	WLev.	Manuskrypty główne	Manuskrypty pokrywające się
1	Modlitwa Lewiego	1a	E 2, 3	4Q213a frg. 1-2 10
2	Pierwsza wizja	1b	4Q213a 2 11-18	
3	Wydarzenia w Sychem	1c-2	A 1c-2	
4	Sprzedaż Józefa	3	A 3	
5	Druga wizja	3a	4Q213a 3-4	
		3b	4Q213a 5	
		3c	1Q211	
		4	A 4	1Q213
		5	A 5	1Q213
		6	A 6	1Q213; 4Q213b
		7	A 7	1Q213; 4Q213b
6	Pierwsza wizyta u Izaaka	8	A 8	4Q213b
7	Konsekracja kapłańska w Betel	9	A 9	1Q214; 4Q213b
		10	A 10	
8	Druga wizyta u Izaaka (Pouczenia mądrościowe)	11-19	A 11-19	E 18, 2 w. 11-19
		20	A 20	4Q214 1; E 18, 2 w. 20
		21	A 21	4Q214 1; E 18, 2 w. 21
		22	A 22	4Q214 1; 4Q214b 2-3; 4Q214b 4; 4Q214b 5-6 i; E 18, 2 w. 22
		23	A 23	4Q214 1; 4Q214b 2-3; 4Q214b 4; 4Q214b 5-6 i; E 18, 2 w. 23
		24	A 24	4Q214a 1; 4Q214b 2-3; 4Q214b 4; 4Q214b 5-6 i; E 18, 2 w. 24
		25a	A 25a	4Q214 1; 4Q214a 1; 4Q214b 2-3; 4Q214b 5-6 i; E 18, 2 w. 25a
		25b	A 25b	4Q214 1; 4Q214 2; 4Q214a 1; 4Q214b 2-3; E 18, 2 w. 25b
		26	A 26	1Q21 45 2; 4Q214 2; 4Q214b 2-3; E 18, 2 w. 26

		27	A 27	4Q214 2; 4Q214b 2-3; E 18, 2 w. 27
		28	A 28	4Q214 2; E 18, 2 w. 28
		29	A 29	4Q214 2; 4Q214b 5-6 ii; E 18, 2 w. 29
		30	A 30	4Q214 2; 4Q214b 5-6 ii; E 18, 2 w. 30
		31	A 31	4Q214b 5-6 ii; E 18, 2 w. 31
		32a	A 32a	E 18, 2 w. 32a
		32b-61	E 18, 2 w. 32b-61	
9	Genealogia i autobiografia	62-65	E 18, 2 w. 62-65	
		66-69a	A 66-69a	E 18, 2 w. 66-69a
		69b	A 69b	4Q214a 2 i
		70	A 70	4Q214a 2 i
		71	A 71	4Q214a 2 i
		72	A 72	4Q214a 2 i
		73	A 73	4Q214a 2 i
		74-77	A 74-77	
		78-81	A 78-81	B 78-81
10	Poemat mądrościowy	82-94	A 82-94	4Q213 1 i;
		95	A 95	4Q213 1 i; 4Q214a frg. 2 ii 1-2
		96	A 96	4Q213 1 ii 1
		96	4Q213 1 ii 1-4	A 96; 4Q214b 8
		97	4Q213 1 ii 5-8	4Q214b 8
		97	4Q213 2 1-4	
		98	4Q213 1 ii 9-11	4Q214b 8
		98	4Q213 2 5-8	4Q214a 2 ii 5; 4Q214b 8
		98	4Q214a 2 ii 5-6	
11	Perspektywy na przyszłość	99	4Q213 1 ii 12-16; 4Q213 2 9-12	
		100	4Q213 1 ii 17-19; 4Q213 2 13-16	
		101	4Q213 frg. 3	
		102	4Q213 frg. 4	
		103	4Q213 frg. 5	
		104	4Q214 frg. 3	

IV. PROBLEMATYKA¹⁸

Rekonstrukcja zachowanego tekstu *Wizji Lewiego* pozwala na dogłębną analizę treści i formy literackiej całości kompozycji, jakkolwiek sam tekst pozostaje niekompletny, brakuje mu bowiem początku i zakończenia. Sam aramejski apokryf ma duże znaczenie dla rozumienia istoty i samoświadomości kapłaństwa lewickiego w III wieku przed Chr. w starożytnym Izraelu. Autorem tego krótkiego dzieła jest kapłan z rodu Lewiego, który z pewnością należał do grona wychowawców i pedagogów kolejnych pokoleń kapłanów w Izraelu. Tekst apokryfu nie wymienia autora dzieła z imienia, natomiast wprowadzona jest zasada pseudoepigrafii używana powszechnie w literaturze okresu Drugiej Świątyni. Według tej zasady treść danego dzieła literackiego przypisana jest znanej osobie z odległej przeszłości, w tym wypadku Lewiemu, protoplaście rodu kapłańskiego, a jej celem było uwierzytelnienie treści apokryfu w oczach czytelników współczesnych autorowi¹⁹.

Data kompozycji dzieła może zostać określona jedynie w dużym przybliżeniu, brakuje bowiem danych, które by jednoznacznie wskazały na czas jej powstania. Najstarszy manuskrypt z Qumran (4Q213a) pochodzi z końca II wieku przed Chr., natomiast pozostałe są datowane na I wiek przed Chr., czyli późny okres hasmonejski. Ponieważ w apokryfie funkcja królewska i kapłańska przypisana jest kapłaństwu lewickiemu, początkowo datowano jego powstanie właśnie na czasy hasmonejskie, czyli okres rozciągający się od połowy II wieku po ostateczne przejęcie władzy przez Heroda w roku 37 przed Chr. Kolejne odkrycia tekstów aramejskich literatury kapłańskiej (*Wizje Amrama*, *Pouczenia Qahata*) udowodniły, że znajdują się one pod wpływem tematycznym i literackim *Wizji Lewiego*. Opis wojen pomiędzy Egiptem a Kanaanem, ukazany w *Wizjach Amrama* (4Q544 frg. 1), znany jest również księdze *Jubileuszów* (46, 9-11). Przyjmuje się więc, że *Wizje Amrama* musiały powstać w pierwszej połowie II wieku przed Chr., *Jubileusze* bowiem są datowane właśnie na połowę II wieku. Taka datacja przesuwaa kompozycję *Wizji Lewiego* na III wiek przed Chr., a więc na okres, z którego, poza dużo późniejszymi tekstami Józefa Flawiusza, brakuje tekstów źródłowych historii Izraela. Milik (1976, 24) datował powstanie *Wizji Lewiego*

¹⁸ Omówiona tu pokrótce problematyka apokryfu przedstawiona jest obszernie w: Drawnel 2004, 55-96.

¹⁹ Analiza literacka tego fenomenu jest często podejmowanym tematem w literaturze przedmiotu, por. Smith 1996; Bernstein 1999.

na początek III, jeśli nie nawet na schyłek IV wieku przed Chr. Korzenie historyczne tradycji kapłańskiej, która doprowadziła do kompozycji *Wizji*, sięgają bez wątpienia czasów reformy religijnej Ezdrasza w V wieku przed Chr. i silnych kontaktów pomiędzy Judeą a diasporą babilońską przypadających na ten okres.

Pierwotnym językiem kompozycji jest język aramejski, jakkolwiek wczesne komentarze naukowe mówiły o języku hebrajskim²⁰. Dokument posiada szereg zapożyczeń słownictwa z języka hebrajskiego, a midrasze onomastyczne tłumaczą imiona dzieci Lewiego odwołując się do znaczeń tych imion w języku hebrajskim. Należy jednak podkreślić, że autor kapłański z pewnością doskonale poruszał się w obszarze zarówno języka hebrajskiego jak i aramejskiego, natomiast leksykalne zapożyczenia hebrajskie w języku aramejskim są normą w literaturze żydowskiej okresu Drugiej Świątyni, co też odkrycia tekstów aramejskich z Qumran poświadczyły jednoznacznie. Nie zostały znalezione teksty hebrajskie *Wizji Lewiego*, natomiast dwie pozostałe kompozycje kapłańskie, *Wizje Amrama* i *Pouczenia Qahata*, dodatkowo sugerują język aramejski jako język ich kompozycji. Zapożyczenia tematyczne z literatury języka akadyjskiego, występujące w *Wizjach Lewiego*, sugerują język aramejski jako medium przekazu tychże tradycji na grunt kultury żydowskiej. Wiadome jest, że od czasów imperium neoasyryjskiego język aramejski stał się powszechnie używanym medium kulturowym i politycznym oraz że przez cały ten okres aż po I wiek po Chr. występował w Mezopotamii z językiem akadyjskim, stając się równoprawnym nośnikiem kultury babilońskiej.

Wizje Lewiego są tekstem szkolnym, należącym do kapłańskiej literatury mądrościowej, wyrastającej z praktyki dydaktycznej stosowanej w kształceniu kolejnych pokoleń kapłańskich. Cel tej dydaktycznej kompozycji najlepiej oddają słowa Lewiego, zwrócone do jego „synów”: „I teraz, moi synowie, uczcie waszych synów rzemiosła pisarskiego, pouczenia i mądrości, i niech mądrość będzie z wami ku wiecznej chwale” (*WLew.* 88). Najobszerniejsza część tekstu apokryfu poświęcona jest pouczeniom Izaaka skierowanym do Lewiego (*WLew.* 11-61), które mają charakter przysposobienia do zawodu kapłańskiego. Izaak rozpoczyna swoją mowę dopiero wtedy, kiedy dowiedział się o konsekracji kapłańskiej Lewiego (*WLew.* 13), całą instrukcję należy więc odczytywać jako wprowadzenie nowo wyświęconego kapłana w zakres obowiązków związanych z posługą liturgiczną przy ołtarzu. Mowa Izaaka dotyczy sposobu składania ofiary

²⁰ Por. przykładowo: Grelot 1955.

całopalnej z wolu (*WLev.* 19-30) oraz towarzyszącej jej ofiary z pokarmów (*WLev.* 31-47). Opis ilości drewna potrzebnego do ofiary całopalnej różnych zwierząt (*WLev.* 24) jest wzorowany na listach metrologicznych sumeryjsko-akadyjskich, które stanowiły pierwszy etap metrologicznej edukacji pisarzy w starożytnej Babilonii. Podobnie opis ilości składanych pokarmów w strukturze używanych liczb naśladuje te same babilońskie listy metrologiczne (*WLev.* 32a-47)²¹. Nie ma więc najmniejszej wątpliwości, że edukacja pisarzy babilońskich wywarła poważny wpływ na sposób edukacji i tematykę studiów kapłanów w Izraelu.

Charakter dydaktyczny *Wizji* jest również mocno akcentowany w poemacie mądrościowym Lewiego (*WLev.* 82-98), który jest rzadkim przykładem tekstu poetyckiego w języku aramejskim z okresu Drugiej Świątyni. Lewi przyjmuje w nim wyraźnie mentorski ton nakazując swoim synom nieustanne studiowanie rzemiosła pisarskiego i pouczenia mądrości oraz uczenie kolejnych pokoleń kapłańskich tej właśnie wiedzy. W tym kontekście, podobnie jak w instrukcji Izaaka, termin aramejski „syn” należy rozumieć, zgodnie z kanonami literatury dydaktycznej, jako odnoszący się nie tylko do rzeczywistego potomstwa, lecz również do wszystkich studentów z rodu kapłańskiego²². Pozostałe części apokryfu, zawierające autobiografię Lewiego, są w różnym stopniu przyporządkowane podstawowemu celowi kompozycji. Autobiografia Lewiego ukazuje obraz pobożnego Izraelity pragnącego wyniesienia kapłańskiego, które dokonuje się na płaszczyźnie wyniesienia niebieskiego (*WLev.* 6) i konsekracji ziemskiej (*WLev.* 9). W ten sposób Lewi urasta do przykładu idealnego kapłana i studenta, którego wyróżnia modlitwa, nauka, troska o czystość rytualną i sprawiedliwość. Reinterpretacja obrazu biblijnego trzeciego syna Jakuba doprowadziła do stworzenia obrazu idealnego kapłana, pisarza i wizjonera, który przedstawiany jest kolejnym pokoleniom kapłańskim jako paradygmat życia kapłańskiego w strukturze religijnej Izraela. Ponieważ niektóre teksty biblijne sugerowały, że Lewi osobiście sprawował funkcje kapłańskie, reinterpretacja biografii Lewiego z Księgi Rodzaju znajduje swój biblijny precedens, który jednakże nie wywarł bezpośredniego

²¹ Dokładną, i jak do tej pory jedyną, analizę zapożyczeń z tradycji dydaktycznej starożytnej Babilonii czytelnik znajdzie w: Drawnel 2004, 273-275; 280-293; 333-337, 339.

²² Literatura omawiająca tę tematykę jest dosyć obszerna; czytelnik może znaleźć podstawowe informacje na temat języka dydaktycznego w literaturze biblijnej Izraela w monografii A. Lemaire'a (1981), poświęconej wykształceniu i szkołom w starożytnym Izraelu. W stosunku do Pisma Świętego autor ten jednakże forsuje skrajną tezę, według której cały Stary Testament miałby powstać jako szkolny podręcznik. Bardziej wyważone stanowisko zajmuje Crenshaw (1998).

wplywu na ten apokryf kaplański. Pwt 33, 8-11 oraz Ml 2, 4-7, które mówią o Lewim jako o kapłanie, nie znajdują swojego odzwierciedlenia w tekście *Wizji*, w odróżnieniu od Rdz 34 i 37. Te dwa rozdziały Księgi Rodzaju stanowiły niewątpliwie pierwszą i podstawową inspirację biblijną do skomponowania *Wizji Lewiego*.